

RØMØ: NATURVURDERING PÅ GEOGRAFISK-ØKOLOGISK BASIS

N. KINGO JACOBSEN

Jacobsen, N. Kingo, 1977: Evaluation of nature on a geographical ecological basis on the island of Rømø. *Geografisk Tidsskrift* 76: 59-62. København, June 1, 1977.

Principles of nature conservancy as well as the future problems of agriculture on the island of Rømø are discussed based on mappings of landscape elements and land use presented in 3 maps.

N. Kingo Jacobsen, Professor, dr.phil. Geographical Institute University of Copenhagen, Haraldsgade 68, DK 2100, Copenhagen Ø.

En landskabsplanlægning forudsætter et kortmateriale, der giver en fremstilling af og muliggør en helst kvantitativ vurdering af de aktuelle arealanvendelser på Rømø. Herved kan man modvirke et tryk af den rekreative udnyttelse spolerer den natur, man af mange grunde er interesseret i. Det vil sige, det er de enkelte landskabs-elementers indhold, der skal registreres med henblik på en vurdering af den kulturpåvirkning, som kan tolereres.

Her rejser der sig straks en række spørgsmål om, hvad landskabelig værdi egentlig er. Hvis de naturvidenskabelige interesser skal vurderes i relation til ønsker om rekreativ udnyttelse, må man have gjort sig helt klart, hvilke landskabsværdier der har væsentlig betydning for almenheden, samt hvilke steder i naturen, der er af væsentlig betydning for befolkningens friluftsliv. Det er endvidere vigtigt at få konstateret, om der eksisterer sammenfald af naturvidenskabelige interesseområder og rekreativt værdifulde områder, og hvis det er tilfældet, om der også i et rekreativt værdifuldt område altid vil være et værdifuldt naturvidenskabeligt område.

Når en vurdering af Rømø med omgivelser skal finde sted, er den generelle placering i den eksisterende verden, både naturen og i den bestående kulturkreds af afgørende betydning. For en planlægning må såvel områdets biologiske og naturgeografiske rigdom som dets økonomiske potentiale tages i betragtning. Det var således et for Rømø og den sydlige del af det danske Vadehav afgørende indgreb, der skete med bygningen af Rømø-dæmningen (1938-1949) og senere anlæg af statshavnen Havneby (1960). Fra at have været et isoleret, stagnerende øsamfund på ca. 700 indbyggere, der levede af landbrug, jagt og fiskeri samt af, hvad sommergæster til det i 1898 i Lakolk etablerede turist- og badekursted kunne give, kom øen ind i en eksplosiv udvikling. Der er etableret et moderne vejnet, Havneby er udtryk for den skete urbani-

sering, og samtidig har turisme og rekreation gået sin sejrsgang over øen. Med indførelsen af by- og landzone-loven er en planlægning af aktiviteterne kommet i fokus, i første omgang gennem udlæg af sommerhusområder, foruden Lakolk i Toftum, Bolilmark, Tvismark, Kongsmark og Vråby-Sønderstrand. Dette giver i sig selv en stor belastning af det tidligere næsten uberørte naturmiljø. Hertil kommer det tryk, som yderligere tilføres gennem et overordentligt stort besøg af 1-dagsturister i sommerperi-oden. Søndagstrafik på Rømødæmningen: ca. 25.000 biler i hver retning, dvs. ca. 100.000 mennesker på øen. Belastningen har medført en umiskendelig forringelse af miljøet, dog med et stærkt varieret præg på grund af økotoernes uensartede følsomhed over for slid af forskellig art, og dels fordi turistpresset er meget forskellig fordelt ud over øen. Problemet er imidlertid ikke blot den økologiske nivellering, som belastningen medfører, men den forarmning det fører med sig, dvs. den forringelse af miljøets kvalitet, der finder sted, et meget alvorligt og centralt spørgsmål, som der nødvendigvis må fokuseres på ved en kommende dispositionsplan for øen.

For at kunne foretage en rimelig planlægning er det nødvendigt at kende landskabet, dvs. ikke blot strukturelt, men funktionelt. De menneskelige handlinger skal indpasses økologisk, dette gælder såvel individuelt som for al planlægning. Kun gennem en landskabs-økologisk vurdering opnås det fundamentale kendskab til naturen, der giver planlæggeren alternative muligheder for udviklingen på øen. For at opnå dette kendskab må man indledningsvis sætte sig ind i, hvilke levende (organiske) og hvilke døde (uorganiske, mineralske) dele naturen er opbygget af, og hvilken rolle, de hver for sig spiller for funktionen. Herigennem fås muligheder for at forudsige, hvorledes landskabet vil reagere på indgreb. Det er således strukturen og funktionen af landskabet som økosystem, der er det centrale.

Denne redegørelse er ikke stedet til en gennemgang af tidevandsforhold, sedimentbalance, marskdannelse, landvinding, klitdannelse eller erosion m.m., men det er væsentligt at gøre sig klart, at der eksisterer en række elementer eller faktorer, der strukturerer miljøet, fra naturgeografiske (geomorfologi, jord, vand og klima) til naturhistoriske (dyr og planter) og kulturgeografiske (befolkning, bebyggelse, erhverv, trafik, kulturgeografiske perioder) og som giver mulighed for vurderinger ud fra en række synspunkter af f.eks. økologisk, teknisk eller økonomisk art. De problemer, man i dag står over for, er en opgørelse eller forudsigelse af de følger, som en evt. ønsket videre udbygning af øen indebærer. Der vil her først og fremmest være tale om et øget rekreativt tryk og først i anden række om øget erhvervsudvikling i Havneby.

Rømø er den største af de danske vadehavsoer, ca. 100 km², og den eneste, der er forbundet med fastlandet ved en dæmning. Den er ca. 20 km lang (N-S) og 4-6 km bred (Ø-V). Rømø er en ganske ung dannelse, reelt en kun få

meter høj sandbanke (ca. + 5 m DNN) med påføgne klitter, der danner øens kerne med et vestligt forland mod Stranden og havet og med en østlig stribe marsk af forskellig type og bredde. Den vestlige fjerdedel af øen er kun små 200 år gammel, idet Videnskabernes Selskabs kort (1805) viser Rømø som en halvmåneformet ø med kystlinien i kliterrænet ca. 1 km øst for Lakolk. Eneste arkæologisk interessante lokalitet er Borrebjerg, et middelalder-værft placeret i bugten ved Østerby på marskfladen 2-300 meter fra Østerhede. Værftet når ca. kote + 4 m DNN, desværre er det blevet delvis bortgravet, senest gennemgravet af løbegange under besættelsen. E. Moritz nævner en udgravning i 1874-75, hvor pæleværker og et rum blev udgravet 2-3 m under overfladens niveau. Fundgenstande daterede borgen til Johan af Lembeck (sørøverborg), muligvis er den endnu ældre og repræsenterer bebyggelsesperioden omkring år 1000.

Landskabsmæssigt kan Rømø opdeles i en række N-S gående zoner eller komplekser af forskellig alder, dannelseshistorie, topografi og plantevækst: 1): havsander og forstrand, 2): yngre klitbælte (Lakolk) og dertil knyttede diger mod syd og sydvest, 3): den på Videnskabernes Selskabs kort eksisterende strand, 4): den egentlige økerne, en udblæsningsflade beliggende omkring kote + 5 m DNN med vandreklitter, 5): marsken på østkysten, 6): kystnære vader, 7): render og dyb. Hvert af disse komplekser kan underinddeles i vigtige økotoyper og økotoptyper, jvfr. vedlagte kortmateriale, pl. 1-3 der dels er fremstillet som kortanalyse og for arealanvendelsens vedkommende er resultat af en feltanalyse udført i oktober 1974 af Grethe Thiesen. Det fremgår heraf, at agerlandet med den permanente bebyggelse er placeret i et bælte langs øens østkyst, hvor den N-S gående vigtigste vej løber. Det omfatter således udblæsningsfladens østlige del og marsken med bebyggelsen på den højereliggende flade. Der er mange karakteristiske vidnesbyrd om kampe mod ødelæggende sandflugt, der har hærget markerne navnlig i 1600-1700 tallet. De skummede agre på sydøen er et godt vidnesbyrd herom, men Toftum-Juvre har også været og er stadig udsat for denne ødelæggende muldflugt.

Naturen og mennesket

Rømø's største kvalitet er et sundt miljø, og i denne sammenhæng ses der bort fra landskabstypologiske, kulturelle og æstetiske værdinormer. Diversiteten i landskabet beror i første omgang på jordbundstypen, der i samspil med klimaets vigtigste parametre: temperatur, nedbør og vind, skaber betingelserne for vegetationen og for de udvindings- og kulturmetoder, hvormed mennesket frem til 1975 har udformet landet. Det vil sige, at man kan dele opgaven, en vurdering af landskabets diversitet, op på basis af jordbundsmæssige, geomorfologiske, historisk-geografiske aspekter, der danner basis for den aktuelle og

potentielle diversitet af plante- og dyreverdenen. De menneskelige indgreb har frem til 1920 været af forholdsvis lille skala og med spredning over lange tidsrum. Frem til 1950 er aktiviteterne inddigninger og plantning af klitplantager og efter Rømødæmningsens bygning de voldsomme indgreb i relation til rekreationens og turismens eksplosive udvikling.

Udgangspunktet for vurderingerne er således den levende natur, dyrenes og planternes miljø og menneskets indgriben, således at man kan bevare og endda forbedre de resterende miljøreserver og samtidig få plads til at realisere de ønsker, mennesket har på længere sigt.

Naturen har en lang række funktioner af primær betydning for mennesket:

1. Reservoir-funktionen med henblik på a) fødemidler, der hentes fra kendte (og i fremtiden fra hidtil ukendte) plantearter, dyr og mikrober, b) genreservoirer, væsentligt for fremtidige fornyelser, c) basismateriale for farmaceutiske, entomologiske, fytopatologiske, genetiske og økologiske undersøgelser.

Det har taget naturen fra millioner til tusinder eller hundreder af år at frembringe, hvad mennesket ved uforstand kan ødelægge i løbet af årtier.

2. Regulerende funktion: uforstyrrede økotoyper med et højt biologisk potentiale har stor betydning for balancen i det af mennesket skabte kulturlandskab af naturtype (eksempelvis heden, blomsterengen, græsningsforland osv.).

3. Signalfunktion. Organismer fra mikrober og orme til højere pattedyr (f.eks. sæler) reagerer stærkt på specifikke ændringer af det uorganiske miljø, på forureninger af jord, vand og luft.

4. Undervisningsformål. Det er nødvendigt at have uforstyrrede økotoyper til studie- og undervisningsformål.

5. Laboratoriefunktion for specielle forskningsopgaver.

6. Rekreativ funktion.

Udover de netop opregnede seks funktioner må relationen også opregnes efter menneskets naturfunktion, dvs. de krav om økonomisk vækst og forskellige iagttagelige virkninger heraf samt virkninger i forbindelse med krav om nye arbejdsmuligheder, der hele tiden opstår lokalt. Det vil sige spørgsmålet om tilstrækkelighed af miljø samt om randvirkninger, der gør indskrænkninger nødvendige. På hvilke måder kan sådanne ugunstige bieffekter af økonomisk vækst teoretisk indkorporeres i den økonomiske beslutningsproces, hvilket synes at være eneste løsning.

Rømø's natur

Den landskabelige og biologiske rigdom skyldes dels den afsondrede beliggenhed yderst mod vest i havet, omgivet af et dynamisk, stærkt og rent element, der i sin egen natur indeholder uhyre store variationer. Derfor må

følgende hovedregler tilgodeses ved en kommende dispositionsplan:

1. En første prioritet til det synspunkt, at natur- og landskabselementer, der er intakte anno 1977, ikke må prigsives. Øens diversitet må ikke forringes.

2. Ethvert forstyrrende indgreb i naturlige miljøer må undgås. Som et sørgeligt eksempel nævnes dræningen af forlandsmarsken syd for Havneby. Et tvivlsomt foretagende med stor skadevirkning på øens diversitet, idet netop dette marskkompleks indeholdt flere sjældne, sydfra indvandrede biotoper.

Ved økologisk vurdering af landskabet på Rømø er der lagt stor vægt på følgende synspunkter, der er af afgørende betydning for diversiteten:

1. Topografien, vurderet såvel i makroskala i relation til klima, hydrologi og vegetation som i mikroskala, f.eks. i relation til afvanding, grøbling, inddigning, digebrud m.m.

2. Jordbundsprofiler i relation til vandhusholdningen og geomorfologien.

3. Forbindelsen mellem parceller, veje, vandløb og landskabets geomorfologi.

4. Landskabets kornethed, dvs. formen og størrelsen af de enkelte enheder i landskabsmønstret.

5. Vigtigheden af naturlige og halvnaturlige profil-dannende bevoksninger som klitvegetation, klitskov, forlandsvvegetation, tagrørs- og lyngbevoksede forlande m.m.

Der skal endvidere opregnes et antal vurderingskriterier, som har almen gyldighed (G. Hoppe, 1970):

1. Frekvens. Jo færre objekter eller områder af nævnte type des større værdi. Sjældenheden.

2. Repræsentativitet. Et objekt eller et område med en typisk udformning eller udseende er af større værdi end øvrige objekter. En atypisk udformning kan dog også være af stor interesse.

3. Nøgleobjekt. Et objekt eller et område, der har haft afgørende betydning for tolkningen af et vist fænomen, bør bevares. Det samme gælder omdiskuterede objekter.

4. Forandring, dynamik. Et objekt eller et område, hvor man fortløbende kan følge udviklingsprocesser, enten naturlige eller sådanne, der forårsages af exploitering i en eller anden form.

5. Oprindelighed. Områder, der udviser ringe påvirkning af menneskelig aktivitet, har betydning som referenceområder.

6. Del i større sammenhæng. Fredningsværdien øges, når objektet indgår i en gruppe objekter, der tilsammen giver et helhedsbillede af et historisk udviklingsforløb eller en dannelsesproces.

7. Demonstrationsobjekt. Undervisningens og forskningens behov for demonstrationsobjekter og områder til feltstudier bør tilgodeses selv inden for områder, hvor ovenstående kriterier har mindre vægt.

8. Samordningsmuligheder. Fredningsværdien øges dels af muligheden for sammenfald af fredningsværdige

interesser for flere fagdiscipliner, dels af sammenfald for anvendelse til forskellige formål, f.eks. friluftsliv, forskning og naturpleje.

9. Øvrige faktorer af betydning for vurderingen kan være områdets følsomhed for slitage — vigtigst set fra et socialt naturfredningssynspunkt — ligesom muligheden for at bevare området i en ønsket tilstand samt områdets tilgængelighed for godtagne udnyttelser.

Hvad forstås nu ved økologisk differentiering. For plantevækstens vedkommende udtrykkes diversiteten ved typer pr. km² og strukturdiversiteten ved antal lag i plantesamfundet og ved plantevækstens største højde. Jordbundens diversitet udtrykkes ved jordbundstyper pr. km², og der opereres iøvrigt med indførelse af gradientzoner (dvs. f.eks. sand-klægovergangen på Røms østside). For at kunne planlægge må man vide, hvilke funktioner naturområderne har for samfundet. Områder med stor diversitet (biologisk) og samtidig af stor sjældenhed (absolut) udfylder disse funktioner. Der kan her være tale om såvel en aktuel som en potentiel værdi.

Til vurdering af diversiteten kan der således opstilles en 4-delelig skala, frekvens (sjældenhed og uforlignelighed) kan ligeledes vurderes efter en 4-delelig skala; en opdeling i landskabskategorier fås derefter f.eks. ved følgende opdeling: A (7-8) = meget stor værdi, B (5-6) = stor værdi, C (4) = temmelig stor værdi, D (2-3) = mådelig værdi.

Røms landskabselementer, pl. 1.	Sjældenhed	Mangfoldighed	Sum	Værdi
1. Lavtl. flak og vader	1	4	5	B
2. Løb	1	2	3	D
3. Rende	1	2	3	D
4. Dyb	1	2	3	D
5. Sandvader og højerel. flak	1	4	5	B
6. Højsande, havsand	4	4	8	A
7. Sandmarsk	4	4	8	A
8. Strandvold	4	4	8	A
9. Havrending	4	3	7	A
10. Aflæsningsflade	2	2	4	C
11. Klitter, småformer	3	2	5	B
12. - storformer	4	4	8	A
13. Forlandsmarsk	1	2	3	D
14. Slikvade, landvindingsfelter	3	4	7	A
15. Tagrørsmarsk	4	4	8	A
16. Dyrket areal	1	1	2	D
17. Kog	2	2	4	C
18. Strandeng (digebr.)	4	4	8	A

Det skal dog atter pointeres, at biologisk rigdom også har relation til økonomisk potentiale, dvs. at kvaliteten af miljøet er centralt. En plan skal baseres på det naturlige miljøes potentiale, og der må altid kalkuleres med bieffekter af økonomisk vækst. En udvikling bør motive-res af miljøets egen tiltrækningskraft og udføres ved hjælp af områdets egen arbejdskraft.

Naturen og landbruget

Kortet planche 2 angiver vej- og bebyggelsessituationen

1974 indlagt med rødt foruden de tilplantede skovarealer indlagt med grønt. Herved er der givet en fremstilling af de vigtigste permanente menneskelige anlæg, når hertil føjes Rømø-dæmningen, digerne og havnen, der er indtegnet i sort. De store hvide arealer inden for øens konturer repræsenterer dens natur, der for deles vedkommende udgøres af et kulturlandskab jfr. planche 3. Signaturerne, der fra nr. 1-11 er fælles for planche 2 og planche 3, angiver følgende: 1) macadamiseret hovedvej, 2) macadamiseret vej, 3) grusvej, 4) markvej, 5) sandvej, 6) dige, 7) pælerække, 8) bymæssig bebyggelse (inkl. sommerbyen Lakolk), 9) spredt bebyggelse inkl. sommerhusområder iøvrigt, 10) campingplads, 11) plantager.

På planche 3 er hertil føjet de af landbruget benyttede arealer: 12) landbrugsarealer beskyttet af diger m.v., 13) landbrugsarealer, ubeskyttede forlandstyper. De 2 adgangsveje til stranden er angivet med pile, og endelig er de støjzoner, der følger af motoriseret trafik, skitseret for henholdsvis 250 m og 500 m. På den måde fremstår billedet set med naturens, dvs. dyrenes øjne. Det er med andre ord stranden, Havsand og Juvre Sand samt lommerne ind mod øst: Juvre Enge, Kirkeby Plantage og Vråby Plantage, der resterer som egentlige naturarealer. Her spiller i dag Nørreland den helt dominerende rolle, og det er takket være den beskyttelse, som dels de militære aktiviteter i området og dels landbruget har afstedkommet.

Landbrugets stilling på Rømø er og bliver den helt afgørende faktor for såvel øens fysiognomi som for dets psykiske og dermed rekreative klimas. Bevarelsen af et egentligt landbrug på øen er ligeledes afgørende dels for opretholdelsen af en række kulturtekniske miljøer af stor værdi, der betinger en specifik diversitet, og dels for bevarelsen af et menneskeligt levende landskab året rundt. En speciel undersøgelse af landbrugets forhold på øen er derfor indledt for at belyse de muligheder, landbruget på Rømø har for at overleve og ikke lide samme triste skæbne som f.eks. landbruget i Blåvandsbuk-Oksby-Ho-området (jvf. Grethe Thiesen, 1974 og J. Rald, 1975). Der henvises iøvrigt til Bodil Engells analyse af beskæftigelses- og erhvervsforholdene på øen på basis af statistiske oplysninger (G.T. 76, s.). Landbrugets katastrofale situation fremgår klart heraf. En tilbagegang i beskæftigelsen ved landbruget fra 42,0% (1960) til 19,8% (1970) på grund af nedlæggelse af landbrug, idet de selvstændige brug går tilbage fra 59 til 39 samtidig med, at den samlede beskæftigelse inden for landbruget aftager fra 159 til 110 personer. Stillingen i 1977 kan på grundlag af samtaler opridses som følger: Der findes i 1977 ialt 34 landbrug på Rømø, hvoraf dog kun de 16 kan betegnes som tidssvarende brug, dvs. at der i de resterende tilfælde er tale om ældre landmænd med bygninger, der ikke er formålstjenlige til moderne drift. Endvidere har disse resterende 18 landmænd ingen malkekøer og heller ikke arealer store nok til at forsøge

en yngre landbofamilie. De førstnævnte 16 brug fordeler sig med 12 brug i Nørreland, dvs. nord for dæmningen-Lakolkvejen, 2 i Tvismark-Kongsmark og 2 i Sønderland (Sønderby). De har tilsammen ca. 400 malkekøer samt korn- og græsafgrøder. Hertil kommer store får- og fedekvægbesætninger med græsning på såvel Nørrelands strandarealer som Juvre Enge eller Sønderland Strand og de 2 inddigede kog. 4 af disse 16 brug har langt færre malkekøer end resten (8 stk. mod 30-35 stk.), og en længere udvikling vil i bedste fald skønmæssigt reducere brugsantallet til ca. 8 muligvis fordelt med 2 i Sønderland og 6 i Nørreland.

Rekreation og naturen

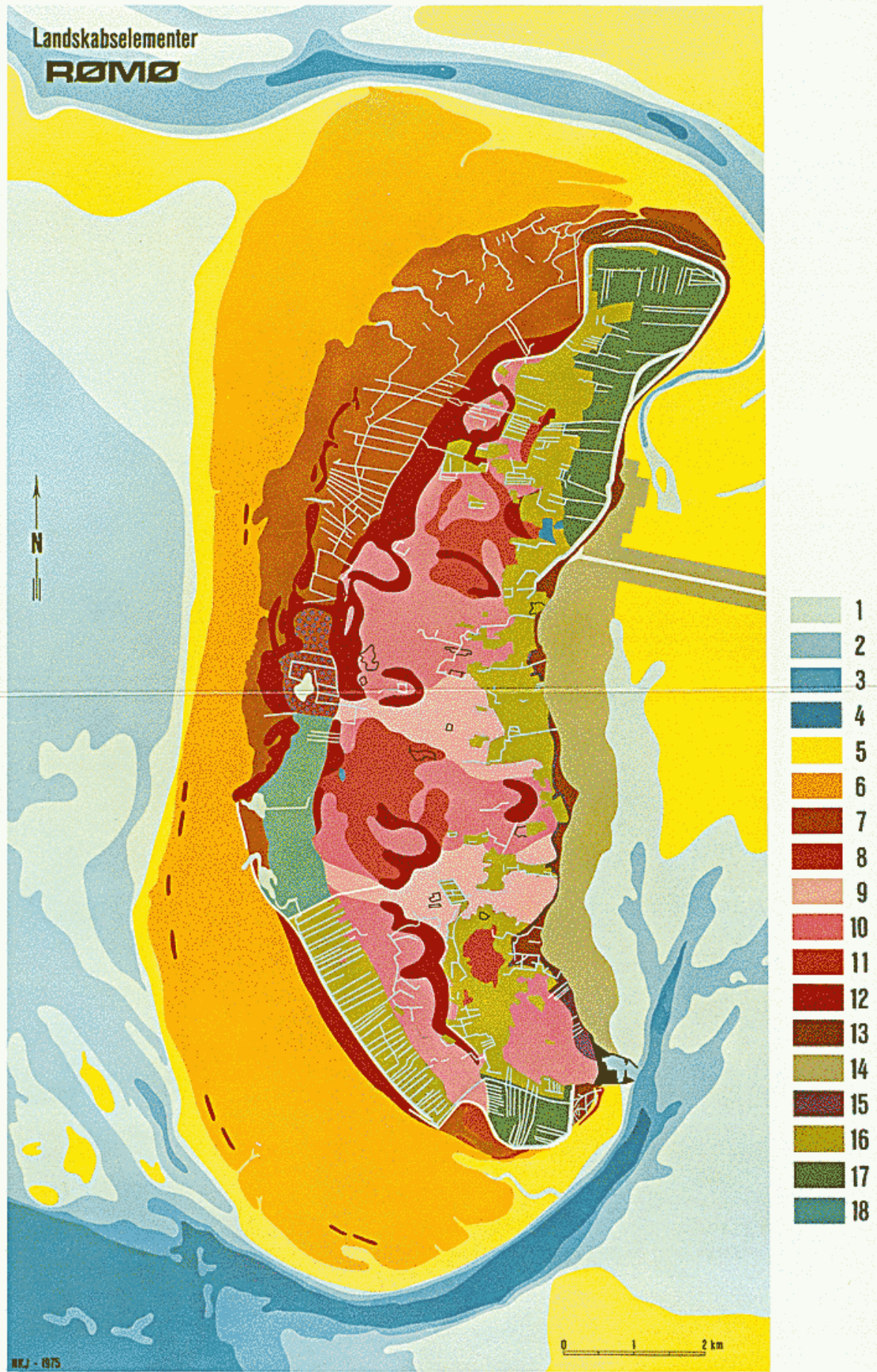
Vadehavsområdet er af overordentlig stor betydning rekreativt set, selv om det kun er visse begrænsede former for rekreation, der bydes på.

Det er vigtigt, også ud fra et diversitetssynspunkt vedrørende rekreative muligheder, at de former for rekreation, der er knyttet til vadehavsområdets specielle karakter, skal bestå i fremtiden. En håndhævelse af den specielle karakter vedrørende natur-, landskabs- og landmiljø, dvs. opretholdelse af Rømons identitet, er vigtig. Vadehavsområdet er et betydningsfuldt rekreativt område på grund af sin rene, ufordærvede natur, tidevandets indflydelse, den rige flora og fauna, den pragtfulde strand, klitlandskabet, indlandsklitterne, hedemose og søer, kystområder, forlande, havsander, prieler og render. Alt dette i kombination med den specielle karakter, som øplaceringen giver, skaber et rekreativt miljø, der er unikt.

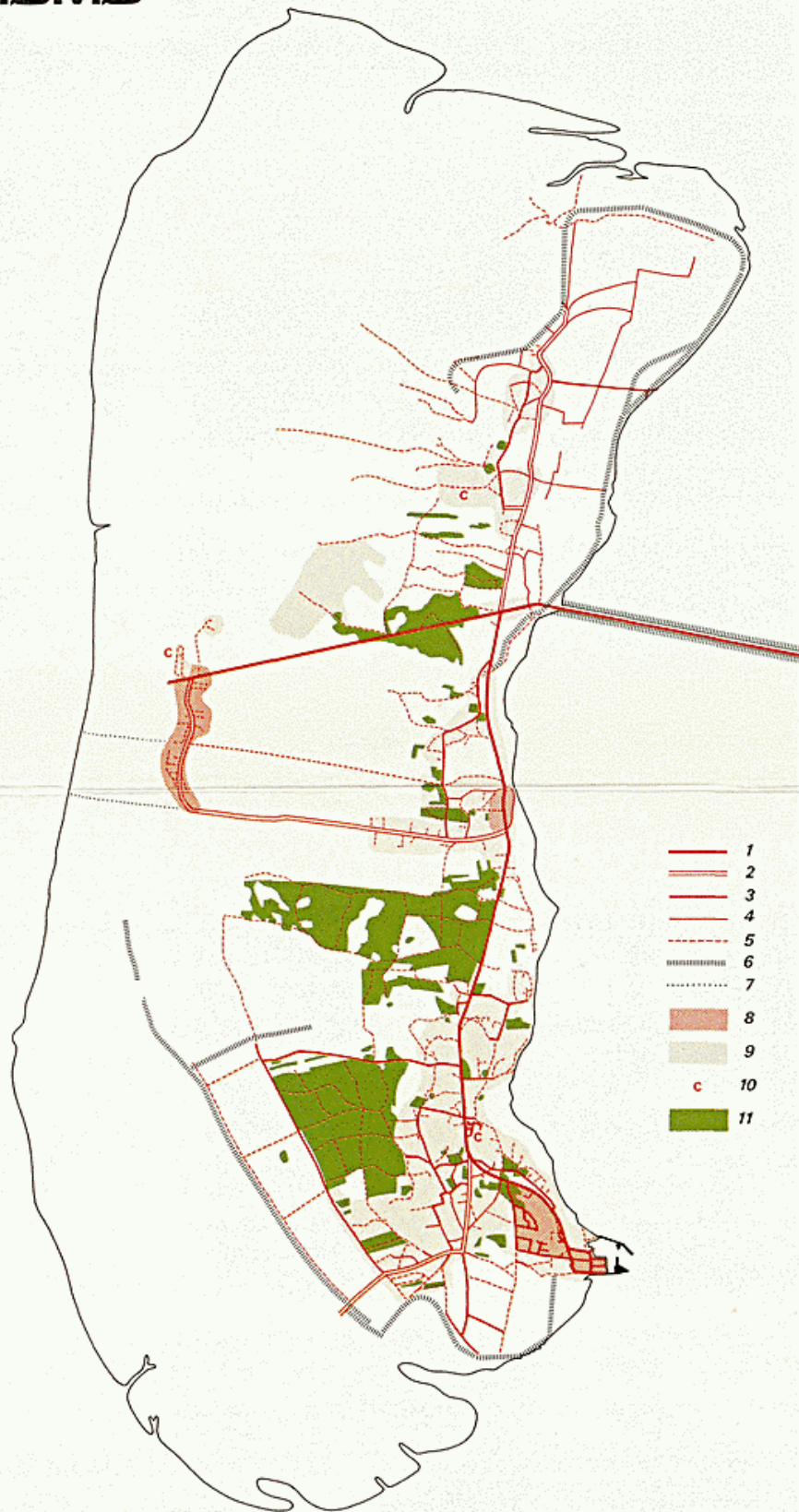
Vadehavet er således et område, der endnu ligger hen i naturtilstand. Her såvel som mange steder på Rømø kan rumlig isolation findes. Det er meget vigtigt, at dette synspunkt opretholdes. Naturen er i disse landskaber a priori fri af trævækst og kommer som sådan bedst til sin ret. Herved kræves der plads for at kunne opretholde naturfølelsen. Sommerhuse og campingpladser præger indtrykket over store afstande såvel ved dag som ved nat. Støjproblematikken er et andet vigtigt element i denne forbindelse.

Problematikken om at begrænse væksten i rekreativ udnyttelse er af ny dato. Man var for 10-20 år siden ubekendt med følgerne af turistindustrien for det naturlige miljø. Hertil kommer det stadigt stigende besøgstal. Turisttallet stiger stadig, logikapaciteten stiger og er endda svær at få nøjagtige tal på. For en vurdering af udviklingen vil det være af værdi at kende tilbud og efterspørgsel efter logi kvantitativt: 1) Hvordan er balancen, efterspørgsel — tilbud, 2) Hvor hurtigt vokser efterspørgslen, 3) Hvor hurtigt vokser tilbuddet.

En væsentlig konfrontation er trykket fra rekreationen kontra værdien af det totale miljø af Vadehavet og den tiltrækning, det yder på rekreationen.

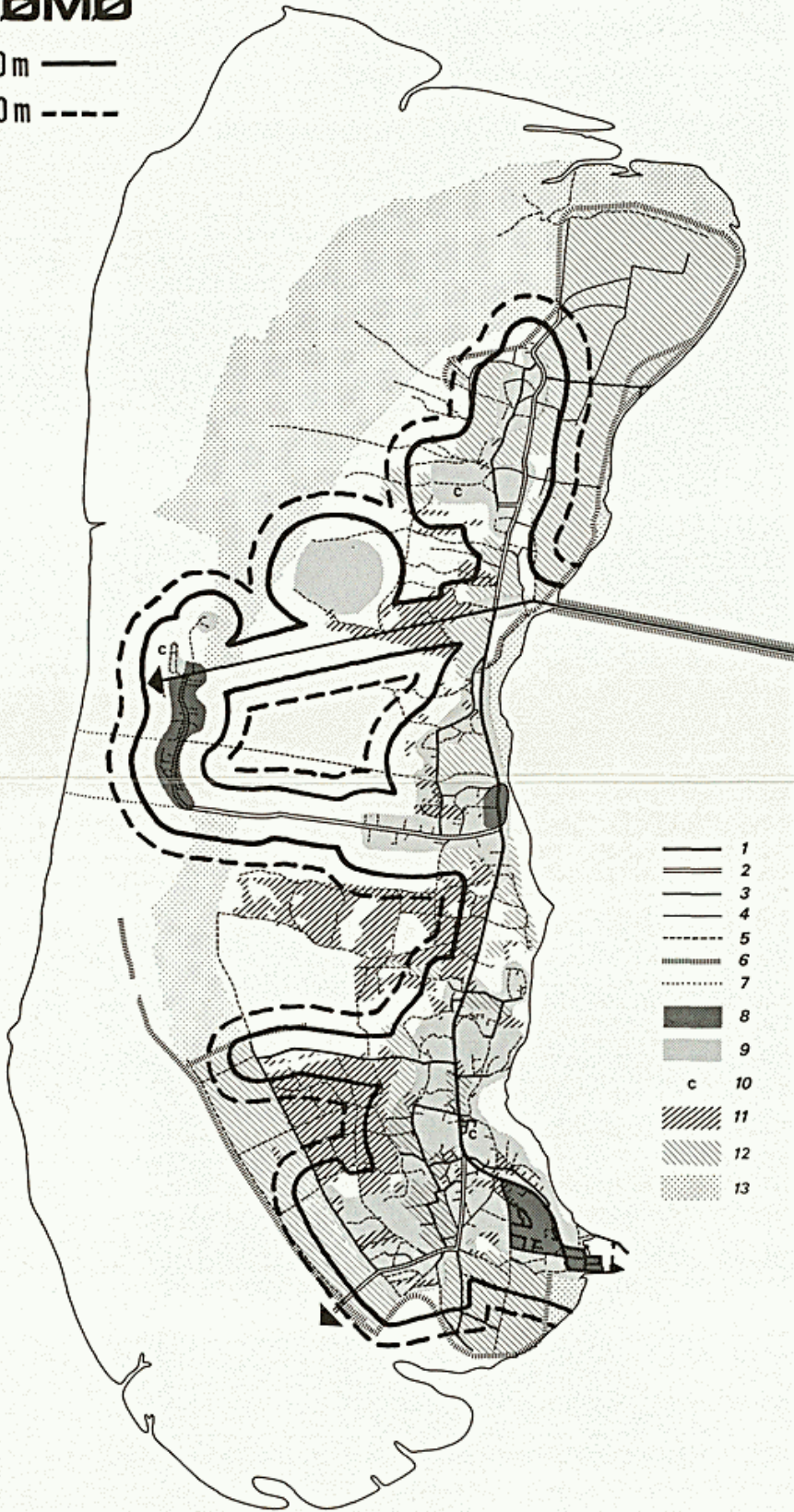
Skov, vej og bebyggelse RØMØ

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5
- 6
- 7
- 8
- 9
- c 10
- 11

STØJZONER RØMØ

250 m ———
500 m - - - -

- 1 ———
- 2 ———
- 3 ———
- 4 ———
- 5 - - - -
- 6 - - - -
- 7 - - - -
- 8 [Solid black box]
- 9 [Light gray box]
- c [Box with 'c']
- 10 [Box with 'c']
- 11 [Diagonal hatching]
- 12 [Diagonal hatching]
- 13 [Dotted pattern]

